

Citation:

J.H. Waszink, Levensbericht H. Wagenvoort, in:
Jaarboek, 1976, Amsterdam, pp. 239-245

Herdenking van

Hendrik Wagenvoort

(23 augustus 1886–15 januari 1976)

door J. H. Waszink

Hendrik Wagenvoort werd geboren op 23 augustus 1886 te Minnertscha in Friesland als oudste zoon van Hermanus Wagenvoort en Benjamina Widzand. Zijn vader was hoofd van de Christelijke lagere school te Barradeel; later werd hij benoemd tot hoofd van de Nederduits Hervormde gemeenteschool (oorspronkelijk diaconie-school nr. 1) te Utrecht; tevens werd hij aldaar directeur van de Normaallesen en leraar van de Hoofdacte-commissie. Hij verwierf zich naam als schrijver van veelgebruikte leerboeken over vaderlandse geschiedenis.

Wagenvoort bezocht de lagere school te Utrecht en vervolgens het Christelijk gymnasium aldaar, waar in het bijzonder de leraren Koopman en Van Melle tot zijn vorming hebben bijgedragen. Bijzonder belangrijk was voor hem in deze periode de catechisatie van de toen zeer bekende predikant Jonker. In 1904 legde hij het eindexamen af. Hij ging vervolgens klassieke letteren studeren aan de Utrechtse universiteit, waar hij op 11 oktober 1910 het doctoraal examen aflegde. Op 17 maart 1911 promoveerde hij met lof op een proefschrift „De Horatii quae dicuntur Odis Romanis”, met P. H. Damsté als promotor. Tijdens het zomersemester van 1911 studeerde hij aan de universiteit te Göttingen.

Zijn „Anmeldungsbuch” vermeldt collegebezoek bij vier hoogleraren, van wie er twee befaamd waren en twee wereldberoemd: „Homerus” bij Jakob Wackernagel, „Aristoteles’ und Horaz’ Poetik” en „Seminar” over Aeschylus’ Agamemnon bij Paul Wendland, „Vergilius” en „Seminar” over Quintilianus bij Friedrich Leo, en een niet nader omschreven „Seminar” bij Alfred Körte. Met nog vier uur Italiaans leidde dat tot het toen voor Nederland ongehoorde totaal van 23 uur college per week, die bovendien alle een zeer grondige voorbereiding vereisten. Dit semester heeft veel voor hem betekend; nog twee jaar geleden heeft hij mij met enthousiasme erover verteld.

Op 15 augustus 1912 trad Wagenvoort te Willemstad in het huwelijk met Catharina Maria Knook, die hem steeds tot zeer grote steun is geweest, tot zij hem op 7 juli 1966 ontviel. Uit het huwelijk werden twee zoons geboren.

Op 1 september 1912 begon Wagenvoort zijn werkzaamheid als leraar op het Christelijk gymnasium te Arnhem, waaraan hij steeds een zeer goede herinnering bewaard heeft; in zijn collega A. Sizoo, later hoogleraar in het Latijn aan de Vrije Universiteit, vond hij er een vriend voor het leven. In 1919 werd hij benoemd tot conrector aan het Christelijk gymnasium te Den Haag, waar de latere inspecteur der gymnasia, Dr. E. H. Renkema, rector was. Na vijf jaar werd hij, als opvolger van Van Wageningen, benoemd tot gewoon hoogleraar in de Latijnse taal- en letterkunde en de Romeinse oudheden aan de Groningse universiteit. Aan de woorden „de Romeinse oudheden” in de titel heeft hij altijd grote waarde gehecht,

HENDRIK WAGENVOORT
(23 augustus 1886–15 januari 1976)

omdat die hem de basis gaven voor zijn onderwijs, niet alleen in de *Antiquitates publicae*, de Romeinse staatsinstellingen, maar ook in de *Antiquitates privatae*, waar hij zijn lievelingsvak, de geschiedenis van de Romeinse godsdienst, bij kon onderbrengen. Hij heeft deze regeling ook nadrukkelijk gehandhaafd of liever, nog uitgebreid, bij zijn benoeming in 1930 in dezelfde functie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij zijn leermeester en promotor Damsté opvolgde. Hij opende zijn colleges te Utrecht met een inaugurele rede, getiteld „Pax Augusta”. Ofschoon ik nog niet aan de bespreking van Wagenvoort's werk toe ben, moet mij hier even van het hart, dat dit de beste inaugurele rede is, die ik ken. In 1956 werd hij emeritus. Zijn gezondheid, die over het algemeen goed was geweest, ging na 1966, het sterfjaar van zijn vrouw, achteruit: enige malen werd hij door een apoplexie getroffen, maar er was tot betrekkelijk kort voor het einde telkens verrassend herstel. Op 15 januari 1976 overleed hij te Utrecht.

Wagenvoort bezat in zeer hoge mate de gave om zich te concentreren – hij had Jan de Witt's *Ago quod ago* tot zijn devies kunnen maken. Daardoor is hij erin geslaagd in zijn leven buitengewoon veel werk te verzetten als leraar, hoogleraar, wetenschappelijk onderzoeker, maar ook in het openbaar en kerkelijk leven. Het geheel is te omvangrijk om hier adequaat besproken te kunnen worden. De wens zij hier uitgesproken, dat een biografie van hem zal worden geschreven, die hij zeker heeft verdiend, en die alle facetten van zijn activiteit recht kan doen wedervaren. Degene, die hem thans in ons midden herdenkt, kan alleen maar hopen, dat de getroffen keuze de hoofdzaken vermeldt.

Wanneer men de lange lijst van Wagenvoort's functies in het openbaar en kerkelijk leven beziet, is het eerste wat opvalt het grote aantal voorzitterschappen. Wagenvoort was inderdaad een geboren voorzitter: krachtig in de leiding, een ieder de toekomstige spreektijd gunnend en ervoor zorgend, dat die niet door interrupties werd verkleind, helder in zijn formuleringen en op passende momenten beschikkend over humoristische, vaak bevrijdende opmerkingen. Van de openbare functies noem ik het voorzitterschap van de staatscommissie geesteswetenschappen, van de raad van Z.W.O. van juni 1951 tot oktober 1960, van het Nederlands Genootschap van Godsdiensthistorici, van het Nederlands Klassiek Verbond, waarvan hij samen met Van Groningen de oprichter mag heten, van de afdeling Utrecht van de Volksuniversiteit en, teken van zijn actieve sociale bewogenheid, van de gemeentelijke commissie voor werklozenzorg. Een bijzondere onderscheiding verdient hier vermelding: op zijn zeventigste verjaardag ontving hij een dankschrijven van het gemeentebestuur van Utrecht voor het vele werk dat hij in het belang van de stad had verricht. Voorts was hij lid van het Curatorium van de *Thesaurus Linguae Latinae*, waar hij, zoals mij door Kurt Latte en Albin Lesky is verzekerd, aan het soms wat irreëel redenerende gezelschap op gezette tijden forse injecties van gezond verstand toediende. Tenslotte was hij vele jaren voorzitter van de *Iudices* van het *Certamen poeticum Hoeufftianum*. Zijn commentaren op de inzendingen waren vaak glanspunten van humoristisch proza. Een zeer grote rol speelde in zijn leven het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij lange tijd een der directeuren was, en tenslotte erelid.

Daarnaast staat een zeer intensieve arbeid, die het uitvloeisel was van Wagenvoort's overtuigd lidmaatschap van de Hervormde Kerk. In Groningen

was hij diaken. Later werd hij voorzitter van de diaconale raad alsmede van de synodale commissie voor de diaconale armenzorg. Voorts was hij een zeer actief lid van het College van Notabelen, en lange tijd lid van het bestuur van het Diaconessenhuis te Utrecht. Theologisch gezien behoorde hij duidelijk tot de zgn. ethische richting onder de Hervormden. Voor zijn wetenschappelijk werk boekte hij hierdoor als winst een grote kennis van de interpretatie van het Nieuwe Testament.

Zijn verdiensten zijn beloond met verschillende onderscheidingen. Hij was ridder in de Nederlandse Leeuw en Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau; voorts werd hij, op grond van zeer reële verdiensten voor oprichting en beheer van het Iberisch instituut van de Utrechtse universiteit benoemd tot commandeur in de civiele orde van Alfonso X de Wijze van Spanje. Hij was doctor h.c. van de Universiteit te Gent en lid van de Kon. Vlaamse Academie; twee van zijn beste studies zijn in de verhandelingen dezer Akademie gepubliceerd.

Wanneer wij nu overgaan tot de beschouwing van Wagenvoort's werk als Academisch docent en als geleerde, dan moet ik door tijdnood over het eerste gedeelte kort zijn, ofschoon er veel te zeggen is. Eén ding moet voor alles worden vermeld: al zijn voormalige promovendi – het zijn er 36 – betuigen, en zelf heb ik het tijdens de jaren van mijn Utrechts leraarschap ervaren, wanneer ik hem mocht bezoeken: deze steeds bezige man had steeds tijd, en als ik soms – te laat – opstond om weg te gaan, was de vaste vraag: „Gaat U nu al?” Door zijn gave om te luisteren en door zijn geduld, gepaard aan zijn altijd waakzame kritiek, is Wagenvoort een zeer goed promotor geweest. Ook zij vermeld, dat hij een uitstekend examiner was, even exact als geduldig. Dat was hij ook als geëngageerde bij de eindexamens der Gymnasia en Lycea. Ik heb hem in die hoedanigheid leren kennen bij mijn eindexamen in 1926; steeds is mij bijgebleven zowel de rust die van hem uitging als de geestdrift, die hij zelfs op een examenkandidaat wist over te brengen.

Komen wij dan nu tot de beschouwing van Wagenvoort's wetenschappelijk werk. Voor de tijd tot 1956 hebben wij een uitstekende bibliografie in de „Studies in Roman Literature, Culture and Religion”, een bloemlezing uit zijn werk, die hem in dat jaar bij zijn zeventigste verjaardag werd aangeboden. Een volledige bibliografie zal binnenkort verschijnen in de door de hoogleraren Nelson en Vermaseren bezorgde uitgave van zijn laatste publikatie, een studie gewijd aan de Orphische god Phanes. Voorlopig moet de lijst worden opgesteld uit l'Année philologique, waarbij zijn talrijke in het Nederlands gestelde artikelen gevoegd moeten worden, die grotendeels in het tijdschrift „Hermeneus” verschenen zijn. Volgens deze gegevens staan op Wagenvoort's naam 16 boeken of in elk geval zelfstandige studies, en 150 tijdschriftartikelen. Van zijn vaak zeer belangrijke recensies heb ik geen volledige lijst kunnen opstellen; ik kom in het vervolg ook op dit gedeelte van zijn werk terug.

Voor de beoordeling van de eigen gaardheid van Wagenvoort's werk in zijn ontwikkeling is de beschouwing van zijn dissertatie bijzonder geschikt, omdat hier de karakteristieke kanten van dat werk reeds alle in kiem aanwezig zijn. Het proefschrift is getiteld *De Horatii quae dicuntur Odis Romanis*; het was de verdere uitwerking van de beantwoording van een prijsvraag, in 1908 uitgeschreven

door de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, die als volgt luidde: „Instituatur disputatio de Horatii Odis libri tertii primo usque ad sextum, ea ratione ut opiniones, quae inde a Mommseno . . . usque ad Petrum Corssenum . . . cum de singularum partium tum de universa Odarum significatione prolatae sunt, critice examinentur . . . et ipsius scriptoris interpretatio ostendatur”, dus: kritisch overzicht van de literatuur ter zake en eigen interpretatie. De gouden medaille ging niet naar hem, maar naar Aloysius Slijpen, later de eerste hoogleraar in de Latijnse letterkunde aan de Nijmeegse universiteit, die tien maanden later, op 20 januari 1912, aan de Gem. Universiteit van Amsterdam met Beck als promotor promoveerde op het proefschrift „Disputatio critica de carminibus Horatii sex quae dicuntur Odae Romanae”. Slijpen betoogt in zijn voorwoord, dat hij alles wat vóór Mommsen en na Corssen over deze Oden geschreven is, radicaal buiten beschouwing heeft gelaten, en daarvan ook geen uitzondering heeft gemaakt „libro elegantissime scripto, qui nuper in lucem prodiit, . . . quamquam dignissimus est qui impugnetur.” Slijpen signaleert alleen, dat Wagenvoort en hijzelf tot totaal verschillende conclusies zijn gekomen; inderdaad betoogt Wagenvoort in zijn eerste stelling, dat deze cyclus gedicht werd „ad celebrandum imperatoris Augusti apotheosin”, en Schrijnen in zijn tweede stelling: „Earum argumentum praecipuum non est laus Augusti Principis, sed iuventutis cohortatio.” De hedendaagse Latinist moet na lectuur van beide geschriften wel tot de conclusie komen, dat hier een schoolvoorbeeld is van these en antithese, die tot synthese leiden: het feit is onbestrijdbaar, dat Horatius, zoals het in de eerste strofe van het eerste gedicht duidelijk gezegd is in *virginibus puerisque canto*, de jeugd van Rome tot een geestelijke en morele herbewapening oproept, maar het is even zeker, zoals het begin van de vijfde Ode, de Regulus-ode, het expliciet uitsprekt, dat een verwezenlijking van dit ideaal gezocht wordt in een beamen van, liever nog: een energiek medewerken aan de ver- en diep-reikende politiek van de tot *praesens divus* verklaarde Augustus. Slijpen is in zijn werk strikt filologisch – de term „close reading” dringt zich op bij het lezen van zijn betoog – Wagenvoort houdt voortdurend de historische en de religieuze achtergrond scherp in het oog, men mag zeggen: hij geeft de gedichten hun plaats in ruimte en tijd. Dat in die nog vrijwel uitsluitend filologische periode der klassieke studiën het goud naar Slijpen ging, kan achteraf niemand verbazen.

De dissertatie toont nu de drie aspecten, die Wagenvoort's werk verder hebben gekenmerkt: scherpe interpretatie, waarbij met alle feitelijke gegevens even uitvoerig als voorzichtig rekening wordt gehouden, grote openheid naar andere wetenschappen, in het bijzonder de archaeologie, en een groot begrip van, ik mag wel toevoegen: liefde voor alles wat de Romeinse godsdienst betreft. Ter zijde zij nog even vermeld, dat het Latijn van de dissertatie boven alle lof verheven is: zijn antagonist Slijpen, zelf in dit opzicht uitmuntend, spreekt van een boek, dat „elegantissime scriptus” is.

Wanneer wij nu de lange lijst van Wagenvoort's werken doornemen, dan treft ons al dadelijk een groot aantal artikelen van tekstkritische of exegetische aard. De tekstkritiek, en wel de divinatorische, die er naar streeft corrupties, die in de gehele tekstoverlevering voorkomen, aan te tonen en, door herstel van de oorspronkelijke lezing, te elimineren, was zeer uitvoerig, bijna uitsluitend, bedreven door zijn leermeester P. H. Damsté, die, in de trant van zijn leermeester Cobet,

maar *non passibus aequis*, conjecturen opstelde met een opzettelijk kort gehouden argumentatie; niet zelden gaf hij op één pagina van de Mnemosyne van zes tot acht conjecturen, die echter hoogst zelden – en hier ligt het hemelsbrede verschil tussen Cobet en Damsté – met de verklaring van het ontstaan van de fout begonnen bij het beginpunt: een verschrijving bij het kopiëren van handschriften, in het bijzonder bij de overgang van unciaal op minuskelschrift. Wagenvoort motiveert altijd uitvoerig – men voelt hier duidelijk de invloed van zijn Göttinger leermeester Friedrich Leo, alsmede van de door hem zeer vereerde Johannes Vahlen –; zijn argumenten komen, behalve uit een nauwkeurige observatie van de toon en samenhang, waarin de plaats staat, ook vanuit de realia: zijn gedurig voeling houden met archaeologie en oude geschiedenis speelt hier een grote rol. Van de grote Latijnse auteurs heeft hem het meest Seneca bezig gehouden. Als leraar publiceerde hij in 1917 een bloemlezing van Seneca's brieven aan Lucilius, waarvan in 1954 een zesde zeer vermeerderde druk verscheen. Het was een zeer goede keuze met een uitstekend, soms vermakelijk commentaar, dat goede diensten heeft bewezen aan ettelijke duizenden, die zich op het staatsexamen voorbereidden, en hen – wat aanzienlijk belangrijker is – doorgaans een welwillende waardering van de Latijnse litteratuur heeft doen behouden, zulks in tegenstelling tot alles wat zich in de loop der jaren rond de lectuur van Livius heeft vastgezet. Reeds hier treedt dus de exegese op. Seneca's satire op de dood van zijn aartsvijand keizer Claudius, de Apocolocyntosis, heeft hem zeer geboeid. Hij heeft van de titel een nieuwe verklaring gegeven als parodie van het begrip apotheose (Claudius was immers bij senaatsbesluit tot Divus Claudius verklaard), waarbij gezinspeeld wordt op een uiterst drastische antieke gewoonte om echtbrekers te bestraffen. Het geschrift zelf heeft hij uitgegeven in de Hermeneus-serie met inleiding, vertaling en aantekeningen, die door veel leeskringen van het Klassiek Verbond met enthousiasme is gelezen.

In de tweede plaats – maar bij nadere overweging moet ik toevoegen: ex aequo – treedt een nooit onderbroken exegetisch werk in verband met Vergilius. Zeer grote belangstelling hadden de Herdersdichten. Ik noem in dit verband twee kapitale verhandelingen: In de Mededelingen onzer Akademie verscheen in 1929: „Vergils vierte Ekloge und das Sidus Iulium“; zoals bekend, stond in de dagen rond Caesar's dood de komeet van Halley aan de hemel, wat tot speculaties van allerlei aard aanleiding had gegeven, en tot het besluit van de apotheose voor Caesar krachtig heeft bijgedragen. Ik voel mij gedrongen juist dit geschrift te vermelden, omdat het, samen met de Utrechtse inaugurele oratie „Pax Augusta“ van 1930, op mij, en op al mijn studiegenoten, een geweldige indruk heeft gemaakt, zowel om de inhoud als om de aanpak: alle naargeestige beschouwingen over een afgeleefd zijn van de klassieke studiën werden door deze volkomen overtuigende geschriften weggeblazen; ik herinner me nog, dat een onzer de indruk samenvatte in de woorden: „la critique textuelle mène à tout, pourvu qu'on en sorte“. De tweede indrukwekkende publikatie is de voordracht over het eerste en negende herdersdicht, in 1953 voor de Kon. Vlaamse Akademie gehouden.

Deze studies vormen reeds een overgang naar het gebied, dat Wagenvoort het dierbaarst is geweest, en waarin hij ook zijn hoogste peil heeft bereikt: de Romeinse godsdienst in de verschillende stadia van haar ontwikkeling. Zeer intensief heeft hij de primitieve periode bestudeerd, voorts de tijd, dat een fusie

tot stand kwam tussen de Romeinse en Griekse godsvoorstellingen; op de derde plaats komt het réveil van Augustus, op de vierde het bonte syncretisme van de Romeinse keizertijd.

In de eerste plaats zijn er de studies over godsdienstige begrippen, die in de pas laat tot een algemene voorstelling van anthropomorfe goden gekomen Romeinse religie lange tijd een grote rol hebben gespeeld, en, mede dientengevolge, in het verloop van de keizertijd gemakkelijk opnieuw tot ontwikkeling konden komen. Ik noem hier de Groningse oratie over Pietas, de verhandeling „Caerimonia” in de Glotta van 1937, „Genius a genendo” in de Mnemosyne van 1951, „Gravitas et Maiestas”, ibid. 1953, „Felicitas imperatoris”, ibid. 1955. Hierbij hoort ook Wagenvoort’s belangrijkste boek, „Imperium. Studieën over het „Mana”-begrip in zede en taal der Romeinen” (Amsterdam 1941). Zes jaar later werd het werk in iets eenvoudiger vorm in het Engels vertaald door Herbert Jennings Rose met de titel: „Roman Dynamism. Studies in Ancient Roman Thought, Language and Custom” (Oxford 1947). Dit is een werk van grote allure, gebaseerd op een even uitgebreide als exacte literatuurkennis. Het biedt veel nieuwe inzichten, speciaal inzake de contactmagie, aangeduid door de substantieven *contactus* en *contagio*. Moeilijk aanvaardbaar blijft erin de verklaring van de aan elkaar tegen- gestelde di indigetes en di novensiles als „di se intus (indu-)agitantes” en „di numen habentes”.

Naast die studie van begrippen treden de verhandelingen over oud-Romeinse goden, wier eigennamen vaak voortgekomen zijn uit appellativa, die allengs als persoonlijke wezens werden voorgesteld – zoals Wagenvoort het zelf graag ter verduidelijking van het proces placht uit te drukken: „langzamerhand moet de kleine letter, waarmee het woord begint, door een hoofdletter worden vervangen”. Zo zag hij de aanduiding van de onderwereld door de naam *Orcus* als oorspronkelijk betekend: „de grote pot, waarin alle leven verdwijnt”: het masculinum *orcus* als „grote pot” tegenover de tot het huisraad behorende *orca*. In twee grote artikelen heeft hij kritisch gereageerd op twee belangrijke Franse dissertaties, die in hoofdzaak al een juiste verklaring hadden bereikt, nl. R. Schilling, „La religion romaine de Vénus depuis les origines jusqu’au temps d’Auguste” (Parijs 1954) en H. le Bonniec, „Le culte de Cérès à Rome. Des origines à la fin de la République” (1958). (Ceres is oorspronkelijk geen eigenaam, maar een appellativum (*ceres*) met de betekenis: „de groeikracht van het koren”, en *Venus* betekent oorspronkelijk „tovenarij” (*venus*), waarin dan spoedig „betovering” het hoofdbegrip wordt). Hierbij hoort ook het bijzonder merkwaardige artikel over de geheimzinnige Romeinse godin Angerona (Mnemos. 1941) en de voordracht over Jupiter en Juno op het Vlaams filologencongres in 1951.

Als derde groep zou ik willen noemen een aantal artikelen, waarin religie en geschiedenis van Rome in gelijke mate betrokken zijn, en wel een tweetal studies over de sagen van Romulus en Remus in 1947 en 1948, voorts over de oorsprong en de oudste interpretatie der *ludi saeculares* in de Mededelingen onzer Akademie van 1951, en bovenal de reeds genoemde inaugurele rede over Pax Augusta. De periode van Augustus bestrijkt ook de bijzonder geslaagde studie „Auguste et Vesta” in de *Mélanges Carcopino* en de laatste helft van het reeds genoemde artikel over Venus.

Tot slot verdienen nog vermelding twee onderwerpen, die Wagenvoort zijn

leven lang hebben geïnteresseerd en waar hij ook gaarne over sprak. Het eerste is het complex van voorstellingen betreffende de zielen van de doden. Een kapitaal artikel, bijna een zelfstandige monografie, publiceerde hij in de *Mnemosyne* van 1971, d.w.z. op 85-jarige leeftijd: „The Journey of the Souls of the Dead to the Isles of the Blessed”; zijn reeds genoemde postume werk over Phanes hoort thuis in deze zelfde voorstellingswereld. Een tweede bron van inspiratie was de beroemde vergelijking van de zielen der doden met bijen in het zesde boek van de *Aeneis*. Een artikel „Dodenzielen als bijen” verscheen in het gedenkboek voor A. Leemans (Brugge 1970). Zijn kennis van de in dit geval uiterst rijke folklore kwam tot uiting in de verhandeling, die in 1966 in de Mededelingen onzer Akademie verscheen, nl. „Inspiratie door bijen in de droom”. Ook naar de „vaderlandse oudheden” leidde van hier uit een weg: de befaamde vondst van *Nehallennia*-beeldjes in Zeeland gaf aanleiding tot het artikel „*Nehallennia* and the Souls of the Dead” in de *Mnemosyne* van 1971, dat leidde tot een polemiek met C. J. Schrier, die Wagenvoort’s interpretatie van de *Nehallennia*-figuur als zielengeleidster bestreed.

Tot zover over Wagenvoort’s scheppend werk op het gebied van de wetenschap van de Grieks-Romeinse oudheid, en van de Romeinse godsdienstgeschiedenis in het bijzonder. Met nadruk zij hier de wens uitgesproken, dat spoedig de na 1956 gepubliceerde studies op het laatstgenoemde gebied, die niet altijd gemakkelijk bereikbaar zijn, zullen worden gebundeld.

Tot besluit moge nog een enkel woord gewijd worden aan een bijzonder succesvol gedeelte van Wagenvoort’s wetenschappelijk werk: hij is een uitzonderlijk goed recensent geweest. Meestal wordt aan deze activiteit weinig aandacht besteed, maar *zijn* bekwaamheid op dit gebied is niet ontgaan aan het arendsoog van een der grootste godsdiensthistorici van deze eeuw, Arthur Darby Nock. In zijn bespreking van de in 1956 verschenen bundel van „Studies” (*Class. Philol.* 53 (1958), 140 v.) prijst deze de getroffen keuze uit het scheppende werk, maar betreurt het, dat geen van de uitmuntende recensies is opgenomen. Wagenvoort beschouwde recenseren als een zeer belangrijke en ook een zeer verantwoordelijke taak, waarbij de licht- en schaduwzijden beide zo duidelijk mogelijk beschreven moesten worden. In onze tijd van polarisatie, waarin op overdreven wijze in de richting van een vaak infantiele antithese van wit en zwart wordt gestuwd, is het lezen van een recensie van Wagenvoort een verademing: belangrijke details worden nooit weggeïnterpreteerd, en het eindoordeel is altijd genuanceerd. Alleen voor gewild geschermd met beweringen, die bedoeld waren „pour épater le bourgeois” kende hij geen genade, zoals voor de fantasterijen van de Fransman Dumézil, die hem bracht tot de grandioze zin „Dumézil Dumézilia tractat”.¹ In dit met de grootst mogelijke nauwgezetheid, *summa religione*, verrichte werk zien wij het duidelijkst het wezen van de mens en de wetenschapsbeoefenaar Wagenvoort: zowel in zijn omgang met en zijn beoordeling van zijn medemensen als in zijn scheppend werk, waar het erom ging, waarden te beoordelen, was hij – Horatius heeft er tweemaal een formule voor gevonden – een *ensor honestus* en een *candidus iudex*.

---

¹ Aan het eind van het artikel: „*Felicitas imperatoris*” (cf. p. 6).